

A mártír miniszterelnök reformkori előélete

Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig.* Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 774 old.

A 2007-es esztendő bővelkedik a jeles évfordulókkal: a pozsonyi csata és Árpád halála pontosan 1100 éve történt, 1000 éve született Árpád-házi Szent Imre herceg és 800 éve Árpád-házi Szent Erzsébet, s ugyancsak az idén ünnepeljük Batthyány Lajos születésének kétszázadik évfordulóját. Az esztendőt a kormány Batthyány Emlékévnék nyilvánította, s ez kiváló lehetőséget biztosított arra, hogy Batthyány Lajost a 19. századi magyar történelmi panteon őt megillető helyére illesszük. A történelmi emlékezet mostohán bánt ugyanis az első felelős magyar miniszterelnök életútjával: Széchenyi, Kossuth és Deák tevékenysége elhalványította mind a kortársak, mind az utókor szemében azokat a múlhatatlan érdemeket, amelyeket Batthyány Lajos nevéhez köthetünk. A gróft mint mártírt tisztelték, de politikai örökségét nem követték.

Az alkalom tehát adott volt, de kérdés, miképp sikerült ezt tartalommal megtölteni. Az esztendő vége felé közeledve talán már elmondhatjuk, hogy az emlékév több lett egyszerű gesztusnál, valóban megélenkült az érdeklődés Batthyány Lajos iránt: több sikeres konferencia (a teljesség igénye nélkül: Nyíregyházán, Zalaegerszegen, Szegeden, a budapesti Hadtörténeti Intézetben) és kiállítás (például a Hadtörténeti Múzeumban, Tiszaújvárosban, Nagykanizsán) is ezt támasztja alá. A téma szakirodalma is jó néhány kötettel bővült, amelyek közül az egyik legjelentősebb Molnár András munkája.

Molnár András, a Zala Megyei Levéltár igazgatója az 1990-es évek elején kezdett

foglalkozni Batthyány Lajos pályafutásával. Első publikációi a témában¹ helyi és országos folyóiratokban jelentek meg. Munkáiban elsősorban Batthyány reformkori tevékenységét vette górcső alá, hiszen a gróf pályájának feltárásában itt mutatkoztak a legnagyobb hiányosságok. Kutatásának eredményeit 1996-ban megjelent *Batthyány Lajos a reformkorban* című monográfiájában összegezte. Ezt a művet egészítette ki az 1998-ban megjelent *Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai* címet viselő válogatott forrásgyűjteménye.

E két könyvén alapszik jelen munkája is, amely ennek megfelelően egyszerre politikai pályakép és forrásgyűjtemény. Korántsem beszélhetünk azonban egyszerűen a két korábbi kötet összedolgozásáról, hiszen a forrásgyűjtemény – immáron teljességre törekedve – néhány nehezen olvasható kézirat kihagyásával ugyan, de jócskán kibővült, és a politikai pályarajz is élesebb kontúrokkal jelenik meg. Mindemellett a szerző historiográfiai áttekintést ad, amely a Batthyány reformkori tevékenységével foglalkozó művekről nyújt tájékoztatást, valamint egy, a gróf reformkori műveinek kiadásáról szóló fejezetet ugyancsak tartalmaz a kiadvány. Az előbbi az 1850-ben, vélhetően Adolf Neustadt újságíró által összeállított, *Aufzeichnungen eines Honvéd* címen megjelent, kortársak elbeszéléseit összegyűjtő írástól egészen az ezredfordulóig követi a kutatás előrehaladását, kiemelve annak

¹ Molnár András: „Az akasztófa tükröződik a szeméből!” *Titkosrendőri jelentés Batthyány Lajos grófról (1840)*. Vasi Szemle, 47. évf. (1993) 4. sz. 499–509.; Molnár András: „Egy honvéd feljegyzései” *Batthyány Lajos grófról*. Levéltári Szemle, 43. évf. (1993) 1. sz. 49–62.; Molnár András: *Batthyány Lajos gróf hamisított adóslevele*. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 21. évf. (1995) 4. sz. 61–65.

szakaszosságát. A téma 19. században megjelent művei közül Molnár András kiemeli Szemere Bertalan *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból* című könyvét és Horváth Mihály *Huszonöt év Magyarországtörténetéből* címet viselő munkáját, hiszen hosszú ideig kritikátlanul vették át más szerzők az ezekben foglaltakat, aminek következtében e művek lettek a reformkori Batthyány-kép kialakításának meghatározói. A kiemelték mellett azonban foglalkozik több hírlapi cikkel és kevés újdonságot tartalmazó kötettel is: röviden bemutatja azok megalkotóit, vázolja motivációjukat.

A következő részletesebben tárgyalt munka már a 20. század terméke. Károlyi Árpád 1932-ben kétkötetes munkát jelentetett meg Batthyány Lajos peréről. Ebben ugyan csak a témája szempontjából nélkülözhetetlen pontokon érinti Batthyány reformkori tevékenységét, de Molnár András rámutat arra, hogy így is korábban ismeretlen, elsősorban bécsi levéltári forrásokat használt fel elemzése során. Ezután az 1982-ben, Batthyány születésének 175. évfordulójára szervezett tudományos emlékülésig egy művet sem tart említésre érdemesnek, ezt követően azonban Gergely András, Varga János, Spira György, Ács Tibor, Erdődy Gábor és Deák Ágnes egy-egy tanulmányát is rövidebb elemzés tárgyává teszi, rámutatva azok forrásbázisára, a bennük található újdonságokra és az esetleges hiányosságokra. Ebben a fejezetben összegzi saját kutatási módszereit és céljait is, bemutatva a témában megjelent legfontosabb publikációit.

Batthyány gróf reformkori műveinek kiadásáról szólva megemlíti, hogy az már az 1840-es évek közepén megkezdődött ugyan, de nehezebben haladt, mint tevékenységének elemzése. Molnár András alkotói szerénységére utal, hogy jelen munkájában megpróbálja meghatározni egy-egy levél vagy országgyűlési hozzászólás első kiadóját, és nem hangsúlyozza azt a tényt, hogy az 1998-ban megjelent forrásgyűjteménye előtt csak a hagyatéktörvényt közölték.

Az előbbi két fejezetből is nyilvánvaló, hogy Batthyány pályafutásának kutatói rendre szembetalálkoztak a viszonylagos forrásszegénység problémájával. A reformkor fontosabb politikai szereplői naplót vezettek vagy kiterjedt levelezést folytattak (esetleg mindkettőt), s ezekből elemezhetővé, rekonstruálhatóvá váltak személyes kapcsolataik ugyanúgy, mint eszméi, politikai gondolkodásuk változásai. Batthyány naplót nem vezetett, és levelezését is igen szerénynek kell tekintenünk. A fennmaradt forrásokból is egyértelmű azonban, hogy a gróf nem tartozott a reformkor politikusnemzedékének teoretikusai közé. Milyen tulajdonságai és tettei emelhették hát őt a miniszterelnöki bársonyszékig? E kérdésre keresi a választ a szerző a *Politikai életrajz* címet viselő főfejezetben.

A fejezetet hat alegységre (amelyek további címekre tagolódnak) és egy összefoglaló részre bontotta a szerző, s ez a terjedelmes munkában való tájékozódást nagymértékben megkönnyíti. A fejezet elején Molnár András röviden vázolja a Batthyány család történetét, érzékeltetve a rokonság kiterjedtségét, s ennek áttekinthetővé tételéhez a 14. század végéig visszanyúló családfát is mellékel.

Ezt követően – talán aránytalanul rövidre fogva – tárgyalja Batthyány szüleinek életét és egymáshoz fűződő viszonyát. Érdemes lett volna hosszabban kifejteni e témát, hiszen a gróf gyermek- és ifjúkorára s minden bizonnyal későbbi családi életére is jelentős hatással volt ez a konfliktusokkal terhelt kapcsolat. Molnár András Batthyány ifjúkorának ismertetésekor a tényanyagokon túl rámutat arra a folyamatra, amely a feltétlen udvarhússágre predesztináló családi hagyománytól a liberális elvek konzekvens követéséig elvezeti az ifjú grófot. Kiemeli azokat az oktatókat és azokat a munkákat, akiket hallgatva és amelyeket olvasva formálódott Batthyány gondolkodása. Szellemi fejlődése mellett elemzi azt az érzelmi mélypontot is, ahová Batthyány édesapja elvesztése és édesanyjával kifejlődő konf-

liktusa miatt került, és amely meghatározta a gróf habitusát is.

Az 1830-as évek Batthyányját a szerző Széchenyihez hasonlítja, hiszen mindketten fontosnak tartották birtokaik korszerűsítését, s ismereteiket külföldi tanulmányútjaik során bővítették. E korszakból nagyon kevés forrás maradt fenn Batthyány Lajosról, ám a szerző így sem bonyolódik családi anekdotákba, mindvégig tartja magát eredeti céljához, a gróf politikai pályájának felvázolásához, és csak az ezt befolyásoló életrajzi adatokat emeli ki. Batthyány ellenzékié válását is elsősorban környezetének impulzusaival magyarázza, nem mellőzve azt a tényt, hogy öntudatossága is ebbe az irányba sodorta, amely „alkalmatlanná tette az udvar szolgálatára”.

A főfejezetben a legnagyobb hangsúly Batthyáynak az országgyűléseken betöltött szerepére kerül. Megismerhetjük azt a folyamatot, amelynek során Batthyány már az 1839–1840-es országgyűlésen átveszi a főrendi ellenzék vezetését Széchenytől, s a szerző bemutatja az ebből adódó konfliktusokat is. Elévülhetetlen érdemei voltak ebben a politikai előretörésben Batthyány feleségének, Zichy Antónia grófnőnek, aki háziasszonyként megfelelő környezetet teremtetett az ellenzéki összejövetelekhez, és akit a kor legaktívabban politizáló hölgyeként emlegettek a titkosrendőri jelentések. Batthyány vezérszerepének jelentős megnyilvánulása volt 1839 végén megfogalmazott politikai programnyilatkozata, amelyet a szerző részletesen elemez. Hangsúlyozza, hogy ebben az időszakban Batthyány nehezkesen beszélt ugyan még magyarul, de a szólás- és sajtószabadságot már ekkor hosszabb felszólalásokban vette védelmébe. Külön elemzés tárgyává teszi a Wesselényivel, Kossuthal és az országgyűlési ifjakkal szembeni felségsértési perekhez kapcsolódó hozzászólásait, valamint bemutatja Batthyány érdemeit a Főrendi Napló létrehozásában.

Az 1840–1843 közötti időszakot *Széchenyi és Kossuth között* címmel tárgyalja a

munka. A gazdagon adatolt korszak elemzése során érthetővé válik az a fordulat, amelynek során a Kossuthot kezdetben „pénzsóvár, arcátlan senkinek” tartó Batthyány Lajos felismeri a Pesti Hírlap szerkesztőjében rejlő tehetséget, s azt is, hogy törekvéseik hasonlóak egymáshoz. Mivel Batthyány idegenkedett a publicisztika világtól, ezért ebben a korszakban elsősorban egyesületi tevékenységét hangsúlyozza a szerző. Tanulságos ez az időszak, hiszen az Iparegyesületben elvégzett közös munka idején vált Batthyány végleg Kossuth politikai harcostársává. Bizonyítja ezt az is, ahogy az Iparegyesületben Batthyány az elnöki, Kossuth az aligazgatói posztot töltötte be. Egyre gyakrabban kerültek személyes érintkezésbe, ami által felismerhették, hogy politikai céljaik azonosak, noha ez nem jelenti azt, hogy az eszközökben is egyetértettek volna. Az általános megfogalmazáson túl azonban csak érintőlegesen foglalkozik a szerző azzal, hogy mely gazdasági, társadalmi, politikai reformkérdésekben érhető tetten a konkrét közeledés a két politikus között. Széchenyi morózus naplóbejegyzései ugyanakkor arra utalnak, hogy komolyan féltette Batthyányt Kossuthtól.

Az 1843–1844-es országgyűlést elemző fejezetben már az ellenzék vitathatatlan vezéréként állítja elének Batthyányt a szerző. Kiemeli, hogy ezen a diétán a gróf már nemcsak a háttérből irányította a főrendi ellenzék taktikáját, hanem maga is szinte minden kérdéshez hozzászólt, és többször vállalta a vezérszónoklatot is. Elemmezve és értékelve Batthyány beszédeit, részletesen kitér azon pontokra, amelyekben árnyalta vagy nyomatékosította társainak véleményét, erősítve ezzel az ellenzéki érvelést.

Az *ellenzék párttá szervezése* címet viselő fejezet bevezetésében Batthyány folytatódó egyesületi tevékenységére került a hangsúly. Itt találjuk a legtöbb anekdotát a munkában, de ezek sem öncélúak. Batthyáynak a Teleki Lászlóval kialakult konfliktusa például azt tükrözi, hogy még legközelebbi barátjával sem volt mindig felhőtlen a

viszonya, ez pedig azon személyiségjegyeire mutat rá (öntudatosság, önérzetesség, arisztokratikus fensőbbiség), amelyek a politikában sikeressé tették ugyan, de a magánéletben megkeserítették az életét. Az Ellenzéki Nyilatkozat megszületésének körülményeit ismertetve Molnár András arra hívja fel a figyelmet, hogy a Habsburg örökös tartományoknak alkotmányt követelő pont – a korábbi véleményekkel ellentétben – nem Deák javaslatára került a nyilatkozatba, hanem Batthyánnak Andrian-Werburg báróval fenntartott több éves kapcsolata eredményezte azt. A szerző kiemeli az 1847-es országgyűlési követválasztáson Batthyány döntő szerepét abban, hogy Kossuthot Pest megyében, még az ellenzék egy részének rosszsallása ellenére is követté sikerült választtatni. Ez a tény már a közvélemény előtt is megdönthetetlenül bizonyította Batthyány és Kossuth politikai érdekszövettségét.

Az utolsó rendi országgyűléssel foglalkozó fejezet szemléletesen ábrázolja azt a politikai kötélhúzást, amely a diéta összehívása és a bécsi forradalom kirobbanása között eltelt öt hónapban zajlott Pozsonyban, és amelynek során sem a liberálisok, sem a konzervatívok nem tudtak erőfölénybe kerülni. A márciusi fordulatról az alapos elemzésen túl bő szakirodalmi tájékoztatót is kapunk. Az összefoglalásban Molnár András Batthyány politikai nézetei, állásfoglalásai szerint gyűjti egybe a gróf életének legfontosabb mozzanatait, és több ponton lényegesen új megvilágításba helyezi azt.

A kötet második nagy tematikai egysége a kronológiai rendbe állított forrásközlés. (Ez alól három keltezetlen és egy keltezett levél jelent csak kivételt. Az utóbbinál a lábjegyzetben indokol a szerző, és mivel kisebb jelentőségű iparegyesületi körlevélről van szó, nem zavarja a szerkezeti felépítést.) Batthyány ifjúkorából – amelyet 1839-ig, az aktív politikai szerepvállalás kezdetéig datál a szerző – mindössze 15 levél maradt ránk. Későbbi politikai pályája szempontjából az 1831. november 9-én Széchenyihez írt levele

a legtanulságosabb, amelyben az őszinte elismerés hangján a „legjobb grófnak” nevezi őt, valamint önmagát egy törpéhez, Széchenyit egy óriáshoz hasonlítja. Az 1839–1840-es diéta időszakában már nemcsak számban gyarapodnak a források, hanem becsesebb tartalommal is rendelkeznek. Batthyány felszólalásai ekkor többnyire a szólás- és sajtószabadság ügye köré csoportosultak. Legnagyobb hatású beszédét e témában 1839. november 4-én mondta el, amikor is logikus érveléssel tárta fel annak lehetetlenségét, „hogy király és kormány egy”. Ez esetben ugyanis a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom összeolvadna, és így Magyarország „önkéntes monarchia volna”. Rámutatott arra is, hogy hűtlenséget még a Werbczy István által szerkesztett törvénykönyv szerint is csak tettel lehet elkövetni, s nem szavakkal. Batthyány következtetése tehát az, hogy a kormánytagok azok, akik „egy sértett nemzetnek neheztelése ellen a trónnak szentségében lelnek oltalmat” a hűtlenségi vádakkal. Ennek jegyében a törvénytelen perek megsemmisítését követelte, ugyanis a kegyelem a bűnösség beismerését jelentette volna. A sajtószabadság iránti elkötelezettségét mutatja a főrendi napló bevezetését szorgalmazó beszéde, amelyben a mágnásoknak a nemzet irányában meglévő felelősségével érvelt.

Ki kell emelnünk a források közül Batthyány 1839. december 14-e előtt írt politikai programnyilatkozatát, hiszen a szerveződő főrendi ellenzék alapelveit kívánta ebben megfogalmazni. Arra kereste a választ, hogy „mi célunk, miért tűztük ki azt magunknak, és mi módon érhetjük el azt”? Ugyanakkor már a kezdő mondatokból nyilvánvalóvá válik, hogy a nyilatkozat inkább gyakorlati szempontokat összegző „cselekvési terv”, mint elvi síkon mozgó reformprogram. Az íráson érezhető Széchenyi hatása: „Tekintetbe vévén, hogy hazánkban minden lehető jót csak úgy lehet előmozdítani, ha a politikai hatalom is ott összpontosítatik, hol a vagyon és értelmiség legnagyobb súlya létezik összpontosítva; ezen kö-

zéppontnak pedig a mágnási rendet tekintvén: e rendnek mind parlamentáris, mind extraparlamentáris túlsúlyát tűztük ki célunknak”. (372. old.) Ugyancsak Széchenyi hatását tükrözi az ősiség és a háramlási jog eltörlésének követelése. Ezek azonban csak eszközök ahhoz a végcélhoz vezető úton, ahol „a politikai jogok minden személyes kiváltságok lassanként történő eltörlésével, azon túl bizonyos census arányában gyakoroltassanak”. (373. old.)

Az 1841–1843 közötti évekből Batthyánnak elsősorban az Iparegyesület elnökeként jegyzett hivatalos és magánlevelei maradtak fenn, valamint ezen időszakban jelent meg *Az ikervári répacukorgyár ismertetése* című, egyetlen publikált cikke. Az 1843–1844-es országgyűlés idejéből maradt fenn a legtöbb forrás Batthyány Lajostól. A főrendi ellenzék vezetője több témában tartott vezérbeszédet, megszólalásainak többsége azonban néhány mondatos kiegészítés, illetve reagálás az előtte elhangzó véleményre. Első nagy hatást kiváltó megnyilatkozása a diétán a sajtószabadságot védelmébe vevő 1843. június 30-i beszéd, amelyben az előleges cenzúrától mentes országgyűlési újság megindítását szorgalmazta. Kiemelte, hogy „ott, hol sajtószabadság uralkodik, minden polgári pártfelek tisztelik azt, s egyaránt a nemzeti jólét paiszául tekintik”. (423–433. old.) Batthyány érzékeltette: a hírlap megindítása a követeket küldő megyék elemi érdeke, hiszen csak így tudják ellenőrizni, hogy követek az utasításoknak megfelelően szavaznak-e. Legaktívabban a szabad királyi városok reformjának vitájában vett részt. Elfogadhatatlannak tartotta, hogy azok összesen csak egy szavazattal bírnak a diétán, a szavazatok számának növelését azonban (az ellenzék javaslata alapján 16-ra emelték volna azok számát) a városi vezetőségválasztás reformjához kötötte. A választásra jogosultak körét az egész városi lakosságra ki kívánták terjeszteni, ezzel próbálva megakadályozni, hogy ez a változás a konzervatívok sorait erősítse. Amennyiben nem terjesztik ki a

választójogot, akkor „a királyi városok ilyen módoni coordinatiója mellett a városi követek nem viselnék képét a városnak, s nem volnának egyebek, mint a kormánynak szolgálói és a hatalomnak vak eszközei, s az önkénynek csupa automatjai” – fogalmazta meg véleményét erőteljesen Batthyány 1844. március 30-án. (515. old.)

Több alkalommal szólalt fel a egyes házasságokkal foglalkozó vitában is. 1843. szeptember 28-i beszédében a kormány és a magyar főpapság összejárására mutatott rá, hiszen „ötven esztendőn át tiszteltetett az adott szó szentsége, és mindaddig megtarték ezen törvény [ti. az 1790/26. tc., amely a protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztosította – A. B.], mígnem a magyar főpapság kedvezőnek vélte az időszaki körülményeket annak megszegésére, azaz míg biztos reménnyel nem számíthatott arra, hogy többet fog nyomni Bécsben az apostoli, mintsem az alkotmányos királyság”. (454. old.)

Az 1844–1847 közötti időszaknak ismét szűkösebb a forrásbázisa: összesen 22 dokumentum tartozik ide, melyek döntő többsége ismét magánlevél vagy egyesületi körlevél. Érdekes ez a forráshiány, hiszen épp ez az ellenzék párttá szerveződésének fő periódusa.

A zárófejezet az utolsó rendi országgyűlés idején keletkezett forrásokat veszi számba. Batthyány felszólalásai híven tükrözik a diétán kialakult egyensúlyi helyzetet, melynek feloldására több éles hangvételű beszédet tartott, érdemi előrelépést azonban ezekkel sem érhetett el.

A forrásokból egyértelmű, hogy Batthyány Lajost nem korszakalkotó gondolatai vagy szónoki tehetsége emelte az ellenzék vezetőjévé, sokkal inkább szervezőkészsége és kivívott tekintélye. Soha nem volt tömegeket lázba hozó népvezér, de kvalitásait jelzi, hogy a kor politikusai közül Kosuth Lajostól Széchenyi Istvánig, Eötvös Józseftől Esterházy Pálig különböző politikai irányzatok híveit nyerte meg a kormányzásra, és irányította munkájukat mindad-

dig, ameddig a törvényes keretek ezt lehetővé tették.

Molnár András műve egyszerre összefoglaló és új kutatásokra ösztönző munka. Összefoglaló, hiszen Batthyány reformkori tevékenységét még senki sem tárta fel ilyen részletességgel, és új kutatásokra is ösztönöz, hiszen a gróf szellemi hagyatékának majdnem minden fennmaradt elemét tar-

talmazza a forrásgyűjtemény, ami kiváló lehetőséget nyújt a további vizsgálódásokhoz. A tartalmát és kiállítását tekintve is igényes és kiváló munka nem hiányozhat senkinek a könyvespolcáról, aki kíváncsi az első felelős és független magyar (mártír) miniszterelnök reformkori munkásságára is. A politikusi pályakép ugyanis csak ezzel teljes.

ANTOS BALÁZS